

EXCURSIÓ

als orígens de la Riera d'Argentona

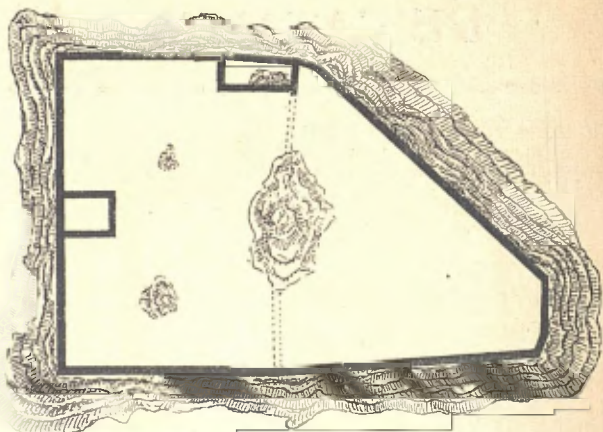
(Continuació)

Prenguerem la carretera que porta a la parroquia del Far per dalt de les serres, fins a un quart y mig del castell, deturant-nos en lo lloch conegut per Turó del Vent, hont hi ha la vinya d'en Rossell. Allí, en l'any 1891, hi havia tingut ocasió d'examinar-hi fragments de parets construïdes en època remota, junt als que abunda la ceràmica pre-romana. Nos hi deturàrem pera fer-ne més detingut estudi y alçar-ne la planta o trassa topogràfica.

Aquelles runes assenyalen extens recinte fortificat, ab espays quadrats sortint endintre de la linia de les muralles, que bé podrien esser estatges. Les pedres estan posades unes damunt d'altres, no usant de més material que fanch pera ajuntar-les. Les muralles seguexen tot un cim de carena, sense que puguen envoltar cap planuria més o menys regular, essent atravessades avuy en dia per lo camí carreter del Far.

Lo mur de pedra, retallat ab bastant regularitat a un metre escàs més alt que'l pla terrer, presenta damunt una capa de terra de 10 a 20 centímetres en la majoria dels llochs, que suposem fou altre temps barricada o paret de tapia. Tota la vinya y bosch del volt estan rublerts de pedres despreses d'aquelles antigues construccions, ab les

que n'han construït, los pagesos, parets y barraques de vinya. Per la seva gran quantitat bé mostra tractar-se d'una obra d'importancia.

Planta de la fortificació pre-romana del *Turó del Vent* (terme del Far)
(Escala de 1 per 1,000)

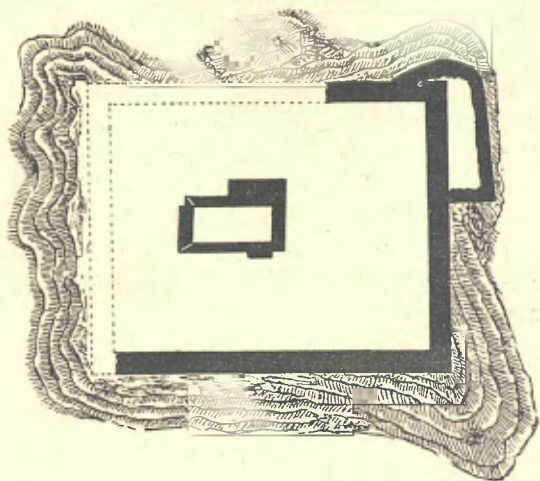
La època a que s'atrassen dites defenses, no es fàcil d'assenyalar ab precisió. Més tampoch creyem equivocar-nos gayre al suposar-les ante-romanes. No devem oblidar, com fa observar Buhot de Kersers (1), que'ls romans, al ocupar transitoriament regions apenes sotsmeses a la seva autoritat, hi edificaven ciutadeles més o menys grolleres, ab murs de pedra (*hibernacula*) presentant variats caràcters. L'aspecte dels fragments de ceràmica grollera, espargits per terra, axís poden esser dels romans com dels aborígens.

També hi cal afegir que, situat en semi-círcul dalt de la montanya, si's vol, podia defensar, com *hibernacula*, la hermosa vall que's desenrotlla a son bell peu.

Però nostra creença de que siga obra dels antichs pobladors se fonamenta en la circumstancia de trobar altres

(1) *Essai de classification des enceintes fortifiées en terre*, publicat en lo *Bulletin Monumental*, 1886, plana 594.

murs consemblants dalt del més alterós cim de Céllechs, allí hont los vehins d'Orrius ne solen nomenar *lo Castellot*. De la mateixa estructura en les parets, en la qualitat de la pedra utilisada y en l'aspecte dels bocins de ceràmica escampats per l'entorn que'ls del Turó del Vent, sols varien per la circumstancia d'envoltar y circumscriure tot el cim

Planta de la antiga fortalesa *del Castellot* de Céllechs
(terme d'Orrius) (escala de 1 per 400)

de Céllechs, tal y com se presentaren la major part dels castells de la Edat Mitjana y per no tenir la extremada extensió de la ciutadela (?) del Far.

Per consegüent, no's tracta d'*hibernacula*, que, si's justificaria en lo Turó del Vent, no axís en la plataforma de Céllechs, tant per sa extraordinaria altura quant per la poca comoditat que oferiria passar-hi la temporada dels freds.

La estructura de les parets de les runes del Turó del Vent tenen completa semblança ab les que lo cronista d'Ortigueira, Federich G. Maciñeira Pardo, descriu pertanyents al *Castro de Vila d'os Cotos* (1), que són iguals a les que

(1) *El parapeto está hecho con tierra, pero ha poco tiempo, al llevarse á cabo unos desmontes en la parte interior del mismo por el lado*

Murguía trobà en lo *Castro Valente*. Que les de la *Vila d'os Cotos* són protohistòriques, ho comprova la circumstancia de trobar-s'hi en son perímetre moltes destrals de pedra pulimentada «y próximas al parapeto aparecieron también, bajo delgada capa de escombros, pequeñas cajas formadas por cuatro lajas colocadas verticalmente en ángulo recto que tapaba una quinta en posición horizontal. El interior de cada uno de estos verdaderos dólmenes en miniatura, bastante bien contruidos, contenía una olla de grosero barro llena de cenizas. Estas raras urnas cinerarias pertenecen al género de los «cistes» que Mortillet describe en su «Préhistorique» (pág. 597), pues guardan entre sí absoluta semejanza en la forma, con la única diferencia de que los descubiertos en el *Castro de Vila d'os Cotos* són más reducidos y no podrían contener el cadáver en cuclillas, como los que cita el sabio francés: encerrando, en su lugar, las venerables cenizas del aborigen.»

D'aquí, donchs, que Maciñeira y altres autors hagen de rectificar al creure que tant sols existexen castros d'exa natura, dintre la península ibèrica, en les regions gallega y portuguesa. No són únichs a Catalunya los qu'acabem de descriure, puix uns altres ben interessants n'havem trobat en la serra del Montsech, aprop del riu Noguera Pallaresa, dels que nos ocuparem en altre treball històrich d'aquella comarca catalana.

Y si a Galicia y a Catalunya s'aprecien construccions primitives tant parescudes, al S. d'Espanya, los arqueòlechs també n'hi troben de similars. Vegi-s, si no, lo que diu Pierre Waltz al descriure les runes proto-històriques de Las Grajas, en la provincia d'Albacet (1).

norte frente al ante-castro, se vió que en su centro, y sirviéndole como de alma, tenía un ancho muro. Reconocido éste por mí, resulta que está construido muy toscamente con pequeñas lajas puestas de plano, sin ninguna clase de mezcla que les dé cohesión; siendo de cuatro metros de ancho con indicios de correr por todo el interior del parapeto (Revista crítica de historia y literatura españolas, portuguesas é hispano-americanas, any II, nom. IV, Abril de 1897. Castros prehistóricos de Galicia).

(1) *Ces murs sont faits de grosses pierres, que de primitifs architec-*

No s'ha d'oblidar, emperò, lo que fa observar lo cronista d'Ortigueira, copiant-ho de la *Geologia y Protohistoria Ibéricas* (1), que no tots estos castells pertanyen al mateix espai de temps. Sols l'observació y l'estudi en cada regió, es lo que ha de determinar y precisar la època en que foren alçats. Per nostra part, poch amichs de dexar volar la fantasia, nos limitarem a calificar-los d'ante-romans.

En lo present lloch y ab tal motiu, devem rectificar-nos d'una apreciació errada que tinguérem al calificar al *castellot* de Céllechs de torra de la Edat Mitjana, pertanyent al senyor del castell de La Roca. Dites runes, examinades molt a la lleugera en l'any 1885, sols ne teniem lo recort de pertànyer a fortalesa, sense figurar-nos que poguessen recular-se a tant atrassada època. De l'estudi que'n ferem en l'any 1900, no'ns quedà lo menor dubte d'esser molt anteriors al temps a que les judicàrem en nostre monografia històrica del *Castell de la Roca del Vallès*.

Són riques, per tant, les montanyes que separen lo Vallès del Maresma y que constituexen la conca hidrogràfica de la riera d'Argentona, en monuments de la Edat Antiga. No's limiten aquestos, a les descrites runes ante-romanes de Céllechs y del Turó del Vent. A elles devem ajuntar-hi la Torra del Coll, d'origen romà, com se veu encara, a despit de la sua restauració del any 1898, per les darreres filades de pedra que denoten quins foren sos autors. Es ja coneguda dels excursionistes, descrita ab lo poch precís nom de *torrassa de moros*, prenent-lo del poble català, qui axís califica a totes les remotes construccions, siguin anteriors o posteriors a la invasió sarrahina: costum popular que també es general en lo poble de Galicia, segons diu

les ont apportées et placées parallèlement les unes aux autres; puis ils en ont rempli les interstices avec un blocage très irrégulier, où l'on ne retrouve pas la moindre trace d'un ciment ou d'un mortier quelconque. (*Revue des études anciennes*, vol. II, pl. 349, Bordeaux, 1900.)

(1) Volum 2 de l'*Historia de España*, publicada por la Real Academia, pl. 579.

en Maciñeira. També's troben, en la propia serralada, los fragments de la carretera romana de Parpers, com havem ja indicat abans. Finalment, en les vessants opostes a la conca hidrogràfica de la esmentada riera, però en la sua orografia, s'hi conserven dos dòlmens molt ben definits. L'un d'ells, vers al NE., està en les estribacions de la montanya del Corredor, oposades a les del Far, en terme de Vallgorguina (la semi-eval Valle-Gregoria) conegut vulgarment per *la pedra gentil* y que acaba d'esser bàrbarament emblancat. L'altre dolmen se troba dalt de les montanyes que ajunten Céllechs ab l'alterós Sant Mateu de Premià, en terme de Vilassar, no descrit en les ressenyes dels excursionistes.

Per consegüent, encara que siga fòra de lloch, aprofitarem lo present estudi dels orígens de la riera d'Argentona, per donar a conèixer un dolmen qui's troba tant aprop dels dits orígens.

Los turons de Céllechs, al ajuntar-se ab les estribacions que del Besòs, per Sant Mateu, separen lo Vallès y Maresma, conceptuant-se de molt antich frontera de regió (1), formen la conca d'Orrius, hont nexen, la descrita branca de la riera d'Argentona y la riera de Vilassar en la part del Maresma y los torrents que van a parar a Vilanova de la Roca per la del Vallès.

Seguint uns quinze minuts més enllà de dita confluència o divisions d'aygües, envers Sant Mateu, per lo camí de dalt de la serra, abans d'arribar a can Boquet, hi ha lo camí de Vilassar a la Fontfreda y a Vilanova de la Roca y la masía dita *Ca'l Senyor*. Es camí públich important, per comunicar a la parroquia de Sant Genís de Vilassar, ab algunes masies, ja en aygües del Vallès, y que de molt antich pertanyen a la dita parroquia del Maresma.

(1) Un document del any 1025 que parla del *alodem quem habebat in apendicio de montis gato uel de munistrol uel de uico tizana*, ço es de terres situades a Mas-nou y a Tiana, dóna com a divisoria: *Afrontat namque pretaxatum alodem de parís uero circi in cacumina montium qui diuidit inter maritima et uallense*. (Cartoral de Sant Cugat, f. 315, doc. nom. 944.)

Junt al camí y a dalt de tot del serrat, ab una situació molt semblant a la del dolmen de Vallgorguina, se troba lo dolmen de Vilassar, conegut en lo terme per la *Roca d'en Toni*.

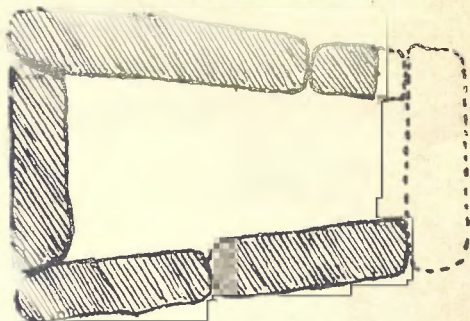
La roca d'en Toni, o dolmen de Vilassar, en lo Maresma

Per l'adjunt dibuix y planta se podrà formar idea del dolmen. Com se veu, sols hi falten dues pedres, les quals existexen allí prop, colocades a hu y altre costat del vehí camí. De manera, que si lo propietari del terror volgués recompondre aquest dolmen, com ho feu lo propietari del de Vallgorguina, podria presentar-se tant complert y curiós com aquell. Emperò tal y com avuy en dia's troba, no dexa d'esser molt notable, majorment en regió tant poblada com aquesta, d'hont n'han desaparegut aytals monuments, en sa majoria.

Al voltant del dolmen no hi han més pedres colocades formant semi-círcul. Lo que sí's veu en uns cims vehins es gran quantitat de pedra arrencada y de vell aspecte, que segurament hauria pogut pertànyer a antiquíssimes construccions.

La existencia de dòlmens en una regió, porta involu- crada la d'antiquíssims pobladors, tota vegada que no hi ha enterraments sense habitants. La suposició de que los

dòlmens fossen pedres destinades als sacrificis al mitj dels boscos, està ja tant rebutjada de tots los arqueòlechs, que no cal més ocupar-se'n. Lo detingut estudi de la terra que contenen ha posat en totes parts de manifest que eren enterraments.

Planta del dolmen de Vilassar. Escala de 1 per 50

Secció per A B del dolmen de Vilassar. Escala de 1 per 50

Hu dels arqueòlechs qui més han investigat sobre los dòlmens, tant en los Pirineus com en Alger, Fèlix Regnault, nos diu, en un de sos treballs exploratius, que's construïen pera ficar-hi lo cadavre, ab les sues armes y objectes que li havien pertingut en vida (1). Les armes són generalment puntes de fletxa o de llança, fetes de silex

(1) *Les dolmens des Beni-Missous (province d'Alger), par Felix Regnault* (Tolosa, 1883).

finament tallat, mostrant molta habilitat en aquells pobles primitius. Los objectes d'ornamentació solen esser petxines, dents d'animals perforades, glòbuls de bronze foradats, ornaments o talismans. La ceràmica que s'hi troba es sempre grollera, de variades formes y sense sentiment artístich.

A més, afegeix que los constructors dels dòlmens tenien tant desitj de preservar la sepultura de la profanació, axís de la del home com de les besties, que la cripta megalítica era coberta de terra, la que formava una montanyeta de regular elevació.

Los dòlmens no sempre eren la sepultura d'una sola persona, sinó que moltes vegades hi foren enterrades en una mateixa construcció, molts d'una sola familia o tribu.

Prosseguírem nostra excursió per la mateixa serra envers la parroquia de Sant Andreu del Far. Aquesta iglesia solitaria, en la partió de les aygües del Vallès y Maresma, té tots sos feligresos escampats per les recolzades de dues vessants, que naxen en la montanya del Corredor y formen lo torrent de Rials, hu dels dos que conflueixen a Dos-Rius. La iglesia del Far es gòtica, de les darrerries del segle xvi, y afecta la forma de creu llatina.

L'arxiu parroquial, en sa part antiga, se composa d'uns quants pergamins gens notables, a excepció d'un del segle xii. Es la donació feta, en l'any 1185, per Pere de Vila, a Santa Maria de Llinars y a la Sèu de Barcelona, dels delmes y primícies que percebia *in terminum et castrum de far in loco nominato qui dicitur sancti andree* (1).

Dinàrem, y seguidament, sense perdre temps, puix lo que'ns faltava seguir era molt encara, tiràrem amunt per la propia carena y divisoria d'aygües.

A vinticinch minuts de la rectoria crida la atenció la hermosa Villa Lina, situada prop de la gran masia de can Bosch. Es, la primera, una bella construcció de fusta apo-

(1) D'aquesta familia Vila, notable en esta regió, n'hi ha altre document del any 1313 en lo propi arxiu, per hont se veu que Ramonet de Vila, fill de Ramon de Vila y d'Elissendis, era vehí de Cardedeu.

yada en columnetes de ferre y aislada de terra, tota ella desmontable. Fou construïda a Barcelona en los tallers dels senyors Ribas y Pradell, que n'estan fent de consemblants pera los establiments agrícols de Fernando Poo. La casa pertany al propietari de la finca de can Bosch, n'Arnau de Mercader, qui la ha alçada en l'any 1900 dalt de la serra, ab vistes per tot lo Vallès y pel Maresma. Està dotada de quantes comoditats són desitjables y un motor elèctrich la ilumina de nits. De per tot se veu la gran claror que projecten tres llums elèctriques concèntriques posades al exterior de la paret forana.

Lo que més bona impressió nos dexà en la hermosa casa de camp del fill primogènit del Comte de Bell-lloch sigué la torre giratoria y observatori astronòmic, instalat en la matexa, aplegant-hi los més adelantats aparells per observacions astronòmiques y meteorològiques.

De la Villa Lina, per entre boscuries y brolles, nos endreçarem vers la montanya del Corredor, passant per *lo forn del vidre* y per ca l'Arenes, darrera casa que's troba en aquesta partió de les dues regions catalanes, partió seguida desde que començarem nostra ruta en lo coll de can Bordoy, y que aviat nos calia dexar.

La extesa montanya del Corredor la flanquejarem en més de la meitat de sa alçaria, seguint les revoltes de ses vessants, les que van a Rials y les de Canyamars. Solitaries boscuries, sense cap casa fins a la de Rupit, al extrem SE. del Corredor. De la Villa Lina a Rupit pot conceputar-se haver-hi un recorregut d'hora y mitja. Conceputem aquest lo lloch més apartat d'hont la riera d'Argentona recull aygües pluvials. Com dels torrents que aquí's formen y van a Dos-Rius ne resulta després lo més important areny, al confluïr-hi la riera de Pins o Riu-de-Meya, seguint la costum establerta, deurà considerar-se com lo genuí origen de la riera d'Argentona.

Rupit es una gran masia situada damunt de la collada que forma la montanya del Corredor entre Arenys y Canyamars, al juntar-se ab lo Mont-Alt. Allí mateix nexen

los dos torrents que constituexen les valls de Canyamars i lo dit de Canyamars per passar junt a la parroquia de Sant Esteve y lo de Rimble, que besa los repeus de Mont-Alt y de Lorita.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

(Acabarà)

LA SERRA DE MONTARTO

(ALTA CATALUNYA)

ASCENSIÓ A LA PUNTA DE COMOLO-FORNO (3,032 METRES).

PICH SENSE NOM (1) (3,000 MS.).—SA PRIMERA ASCENSIÓ

Quan desde'l cim d'Aneto's mira vers a l'E., se veu aixecar-se per dessobre la vall de la Noguera Ribagorçana una enorme muralla quals cims descarnats dominen a grans congestes: aquesta es la serra de Montarto. Si pregunteu als guies los noms d'aquests pichs, vagament vos indicaran en aquella direcció, anomenant-vos el Beciberri, nom gens concís d'una regió encara poch coneguda.

Fins avuy la Punta de Comolo-Forno (3,032 ms.) passa pel punt culminant de la serra. En Octubre de 1900 jo havia recorregut aquesta regió, perseguit per les boyres y la neu, y, bastant desmoralisat, anava a la ventura per diversos cims esbarriats y sense nom (2).

Lo que'm temptava sobre tot era'l Comolo-Forno, del que jo havia sentit parlar sovint, sempre precedit d'adjectius, com perillós, inaccessible, etc. La paraula inaccessible no hi cap aquí, perquè l'any 1882 M. M. Brülle y Bazillac ab Celestí Passet de Gavarnie, tromfaren del temible pich. Però, després d'aquesta brillant victòria, el Comolo-Forno havia permanescut en l'obscuritat, puix lo que n'havien dit d'ell sos vencedors, era més pera desencorat-

(1) Aquest Pich sense nom no té altitud senyalada en los mapes, es conegut en la regió de Bohí y d'Erilavall, baix el nom de Pich d'Abellanés: aquest es el nom ab que jo'l designaré en el decurs d'aquesta ressenya.

(2) Vegi's *Bulletin Pyrénéen* (Pau, 1901, n.º 21), *Le Béciberi*.

jar als turistes; y aquest cim d'aspecte pahorós y amenaçant, s'havia fet una nova virginitat.

En ma primera excursió a la serra de Montarto vaig fer l'ascensió d'un cim que no figura en cap mapa, exactament situat a l'E. de la Punta Senyalada, y separat d'ella per una fonda bretxa, lo mateix que de Comolo-Forno per un coll sense nom (2,800 ms.), ahont s'hi puja per dolents escorranchs glaçats, es conegut en lo país ab el nom de Pich dels Abellanés, y es un perfecte observatori, encara que molt estret, pera estudiar la vessant O. de Comolo-Forno y de les seves xemeneyes.

I

Passant pel port de Caldes, obert a 2,455 metres entre el Val-Artias y'l vallet de Bohí, empendrem la serra de Montarto. Desde aquest port la vista s'extén sobre una regió esplèndida y encara poch explorada; als nostres peus, els estanys de Monjos y de Travesany, dominats per les ardides agulles del mateix nom; més avall, l'estany Negre y'ls soperbs massius de Comolos-Bienes y de Comolos-Altes (3,000 ms.); a nostra dreta, la serra de Montarto y Comolo-Forno, revestit d'enlluhernadores neus. Lo que sorprèn més de veure són dos *veritables glaciers* esquerdat, que baixen desde'ls pichs de Comolo-Forno sobre la petita vall de Riu Malo. Subratllo la paraula veritables, perquè encara hi ha qui dubta que hi hagin glaciers a l'E. de les Montanyes Malehides.

Dos camins se presenten aquí pera empendre'ls pichs més enlairats del massiu de Comolo-Forno; se pot remontar la vall de Riu Malo y provar de pujar al cim per l'E., y per un dels glaciers; l'accés es difícil, més no impossible: la gran dificultat es lo pas del glacier pels rochs, y no crech que's pugui arribar fàcilment a la Punta de Comolo-Forno per les xemeneyes, per causa dels desprendiments de pedres molt freqüents en aquells costats. Lo segon camí es aquell que seguirem, y consisteix en arribar al primer cim de Comolo, el cim Lequeutre (3,028

metres), d'accés molt fàcil, y desde allí's pot provar de guanyar per la cresta'l punt culminant.

Abans d'endinzar-nos per les pregones valls que limiten la serra de Montarto, no serà de més bosquejar l'història d'aquests cims, encara poch coneguts.

Situada a l'E. de les Montanyes Malehides y dominant les valls del Noguera-Ribagorçana (O.) y de Bohí (E.), la serra de Montarto es un massiu granítich de montanyes de primer ordre, que enclou totes les bel·leses alpestres que's puguin desitjar: sols hi falten grans glaciers. Les ascensions hi han sigut escasses, y, a excepció d'una o dugues que han servit pera determinar la posició exacta del massiu, les altres han sigut incomplertes, ja que'ls datos recollits són poch precisos. L'allunyament, la falta de locals de refugi y d'itineraris marcats, són les dificultats que s'han d'esperar trobar-hi en aquestes comarques. En 1867 Charles Packe va esser lo primer que feu una ascensió a la serra de Montarto, enfilant-se per una de les puntes del Nort, probablement el Tuch Ménège (2,892 metres), lo que ho fa suposar es lo dir ell haver tingut a sos peus l'Estany de Mar y'ls del Port de Rius.

En 1869, el comte Rusell escalà una de les puntes O. (3,004 ms., lo Beciberri). D'altra part, es molt fàcil equivocar-se en aquesta regió, essent com són gaire bé tots els cims d'una altitud igual, y sense nom la majorpart.

Si un vol creure a la gent del país y als itineraris que figuren en les guies, hi ha de sis a vuit hores desde Viella a Caldes de Bohí. Caminant sempre, y sobre tot no fixant-se en res, tal vegada pot esser; més la veritat es que per un caminador regular són precises realment deu o dotze hores de marxa.

A la meua arribada a l'establiment de Caldes de Bohí vaig tenir la sort de trobar molts dels meus col·legues del CENTRE EXCURSIONISTA, entre ells D. Alfred Gaza. Aprofito aquesta ocasió pera expressar-li tot el plaer que vaig tenir al passar una agradable estona en sa companyia, y d'agrahir-los l'excel·lent acollida que'm feren.

Caldes de Bohí es un centre alpestre que un no sap

prou recomenar pera visitar aquella regió de pichs abruptes y encara verges.

II

A les cinch del matí del dia 22 d'Agost sortiem de Caldes, y, poch després d'haver deixat l'establiment, prenguerem un camí que puja a l'esquerra en soptades marrades, arribant a la Font-roja (2,200 ms.), manantial ferruginós, a la qual els dematins s'hi va a cercar l'aigua pels banyistes de Caldes. Al N. se veu escolar la bonica cascata de Llebriquito, que serveix de sobreixidor als estanys Schemen. Quan se vol pujar directament al Comolo-Forno es precis dirigir-se an aquesta cascata, y desde allí, per una llarga cresta, s'arriba al primer cim. Com nosaltres no pensavem fer l'ascensió fins a l'endemà, pujàrem al NO., a un coll aplebat, coll que domina la vall pedregosa dels estanys Fe y Frim; enfront (NO.) se destaquen vigorosament sobre'l blau fosch del cel les soperbes montanyes de Fenaroja, en les quals els vermellosos tarters van a morir a la vora mateix dels estanys ab reflexos de safir, que dormen als nostres peus. Es una valenta regió, y aquest conjunt de colors crus que a primera vista semblen extrafets, formen un paisatge dels més curiosos. Tot apareix dur, més tot s'armonisa. Al N. se redrecen formidables los espedats granítichs y tot blanchs de la serra de Montarto. Nosaltres seguim ara una direcció NE. y dirigint-nos a través de grans caos vers una bretxa oberta en la carena que separa la vall dels estanys Erim de la dels estanys Schemen. A nostres peus, dominat pels espedats del Senyal de Montarto (N.) y del Comolo-Forno (NE.), qual retallada cresta se destaca sobre'l cel, ens adonem, com al fons d'un pou, d'un dels estanys Schemen. Allí, en una de ses riberes, anirem a acampar, trobant-nos aixís al peu del nostre adversari, y en el qual els ilarchs escorranchs y les abruptes xemeneyes baixen fins a les tarteres. D'estona en estona enormes blocs despresos hi ressonen ab sinistre remor.

¿Lo Comolo-Forno serà realment tant dolent com diuen en lo país, o bé té l'intent de fer-nos decaure l'esperit al presentar-nos sa artilleria? Per tot arreu estanys y tarteres, per tot arreu montanyes en ruïnes: davant d'aquest espectacle un se pregunta lo que deurien esser los Pireneus en los temps prehistòrichs. Quina deuria esser sa altitut?

Un petit turonet aplebat y poblat de pins serà un magnífich lloch pera nostre campament.

La cresta de Comolo-Forno's veu encesa pels darrers raigs del sol ponent y les roques quarzoses prenen tots los matisos del prisma. Los reflexos irisats donen als grans pichs que'ns envolten fantàstich aspecte. Aquest fenòmen, per desgracia, no dura més que un instant, perquè la nit arriba, y poch a poch les ombres van cobrint l'estany. Als pochs passos una vacada baixa a beure en lo torrent, passant prop de nosaltres. Les pobres bestioles, estranyades, nos dirigeixen mirades receloses ab sos grossos ulls. Al lluny se senten los bramuls del brau esgarriat; després tot resta callat: sols lo xapoteig de les aigües de l'estany xocant ab les roques dura encara una estona; més, havent parat lo vent, lo silenci es allavors absolut, la montanya sembla talment adormida.

III

A dos quarts de tres del matí ja estem en peu; nos escalfem los entumits membres prop del gran foch de pins que flameja espeternegant; apareiem les motxilles, y en marxa. La lluna, que desde fa poch, ab sa argentina y pàlida claror, il·lumina la superficie de l'estany, nos permet sortir a bona hora. Dirigeixo la vista cap al Comolo-Forno, que, redreçant-se tot blanch, té la presència d'un gran espectre: ben prompte'ns trobarem ab ell. Estem ja preparats, vivificats per l'aire dels cims, y nostres membres acostumats per molts dies de llargues jornades. Aixís es que, ple de confiança, vaig seguint mos companys, que van pujant a través dels tarters.

Tres hores de marxa fadigosa'ns porten per la vessant

Oest al primer cim, en lo qual se troba la piràmide de Lequeutre (3,028 ms.) (1).

Lo sol apareix al moment que nosaltres hi arribem, podent presenciar sa sortida desde aquesta regió pirenenca, encara tota plena de misteri.

Lo panorama es extremadament extens: a l'O.NO., les Montanyes Malhides y lo pich d'Aneto, quals glaciers rosats brillen baix los primers raigs de sol; a l'O., los Posets, y en lo nevós horisó lo Mont-Perdut; a l'O.SO., lo massiu de Cotiella y les abrusades serres d'Aragó; al NE., lo Mont-Vallier y los cims de l'alt Ariège; pel costat de Catalunya la vista s'extén sens límits, y sembla les ones del mar; un món de pichs desconeguts se desenrotlla davant dels nostres ulls meravellats; les serres se succeeixen abaixant-se paralelament fins als plans d'Urgell y de l'Ebre.

Quan un es al cim d'Aneto té massa per veure a la vegada, y generalment un desdenya'l panorama, que s'ovira a l'E. pera contemplar els cims coneguts. Aquí, al contrari, lo Comolo-Forno, no tenint altre rival, es aquest mar de montanyes lo que atrau l'esguart.

Molt aprop, a l'E.SE., lo massiu de Corronco de Durro y'ls Comolos-Bienes; a l'E., la nevosa serra de Comolos-Pales y Comolos-Altes (3,000 ms.), y cap al N. lo Montarto d'Aran dominant la regió lacustre de Travesany y Cavallers, la serra d'Encantats y lo Cap de Peguera.

Això es sols una aixuta descripció del panorama que's descobreix, y seria precis saber-ho fer ab un llenguatge digne d'ells, los grans Pireneus y sos contrastos. Cap al N., la França ab sos pichs, sobresortint dels glaciers, y cap a Espanya un paisatge de serres abrusades y fumoses y un formigueig d'estanys entafurats en immensos caos.

A un l'empeny el desitj d'apreciar lo desconegut que

(1) La primera ascensió d'aquest pich va esser feta en 1877 per Lequeutre, acompanyat de l'Enrich Passet. Aquest darrer sol ensajà d'arribar al cim més enlairat; sospès un instant dessobre'l buit de l'abim, sens poder pujar ni baixar, per la primera vegada en sa vida li agafà'l vèrtich. «Diable de pich, jo no n'he vist jamay cap de tant dolent.» Un altre dia serà ocasió d'ensajar-lo per l'altre vessant. (*Cent ans aux Pyrénées*, t. IV, H. Béraldi.)

ens envolta, y enlluernat pels paisatges d'ardents colors, que aquella llum els hi dona, segons l'hora del dia, tots los matisos de l'Arch de Sant Martí. Jo no'm canso d'admirar, y gaire bé no me n'adono que prop nostre, y al N., separat del cim Lequeutre per una cresta movediça, s' aixeca'l veritable pich de Comolo-Forno, objecte de nostra excursió. Ens calcem les espadenyes, ens emportem las cordes, y veyam si'l Comolo-Forno mereix la reputació que se li ha donat.

L'ascensió que nosaltres varem portar a cap es la virtuositat posada a prova en materia d'escalades, perquè un està algunes hores constantment agafat a la roca, una lluita sens treva, el nec-plus-ultra per un veritable excursionista de montanya. Veus-aquí l'obstacle infranquejable (1): una paret de quarz y de granit absolutament llisa, d'uns 12 metres (mesurada ab la corda), nos deté soptadament. La penya fuig bruscament dessota nostres peus, y l'esguart se perd en les profunditats blavoses de l'abim, sense poder reposar en cap part. Pels dos costats la montanya cau tallada a plom d'uns mil metres. Si voliem pujar nos calia intentar d'arribar a una cornisa molt estreta que's troba abaix de l'espedat. Deviem passar sospesos de la corda, sense cap apoyo pera'ls peus, y sense cap agafador pera les mans, solament a força de munyques y agradosament penjats en l'abim. Deixàrem una corda lligada a la roca pera assegurar lo retorn. Aquest passatge no es per altra part un esllavissador que un lo vagi a cercar expressament, sinó l'únich camí pera arribar al cim.

Les dificultats del Comolo-Forno no són pas imaginaries, sinó reals: el veritable perill consisteix en la poca estabilitat de les roques de granit, y en molts indrets

(1) Vegi-s la Guia Joanne: «Un xich més lluny se troba un altre pich un poch més alt, però absolutament inaccessible per aquest costat. La roca quarzosa no ofereix cap relleu; los isarts, enganyats en aquesta cresta, s'hi aturen y fan cara als caçadors. Es segur que un home sol, a menys de deixar una llarga corda lligada a la roca, no hi pot passar per aquí. En quant als caçadors del país, no hi pugen pas en aquests paratges, y, a dir dels més valents, l'aresta de Comolo-Forno es impracticable».

essent quarzosa, no ofereix cap seguretat a l'agafar-s'hi.

Se podria comparar aquesta escalada a tal o qual ascensió reputada dels Alps o bé dels Pireneus. Més lo Comolo-Forno no té necessitat de cap comparació, perquè serà sempre un pich difícil: es ell, y això li basta. Sa situació en una comarca d'una selvatgesa que ratlla en sublimitat, l'aspecte amenaçador de sos formidables espedats, tot això li dóna un encant especial: no es un pich clàssich, no ho serà probablement jamay, però serà'l monarca orgullós d'aquelles regions desolades y encara misterioses; y aquell que hi voldrà arribar s'haurà de proveir de paciència y de tenacitat y estar segur, ademés, de que cap defalliment vinga a entorpir l'ascensió, podent-se dir sense exagerar que es una lluita que convé que tots los aventatges estiguen de part d'un.

IV

A mida que nosaltres baixavem lo panorama disminuía, y ab ell lo que'ns semblà un somni. Al fons y a les vores de l'estany, un prim filet de fum que s'esvahia en espiral per dessobre'ls pins, descobria nostre campament de la nit abans; aquest recó selvatge'ns era ja conegut, un darrer adéu-siau an aquestes montanyes que tant hospitalaries nos han sigut, y que qui sap si no hi tornaré jamay.

Llargues pendents de neu nos portaren ràpidament al Coll d'Abellanés, y d'allí, per un escorranch glaçat ab grans congestes, baixàrem cap a l'estany de Beciberri, que s'extén dolçament (2,120 mts.) en mitj del cercle de Montarto, envoltat per verts aglebats y de claps de pins.

Pel Ribagorçana y port de Viella, l'endemà arribàrem a Luchon, passant per la Vall d'Aran, feliç jo d'haver aquesta vegada portat a terme una ascensió de molt temps desitjada.

L. FONTAN DE NEGRIN

Vice-president de la Secció dels Pireneus Centrals
y membre de la Secció de Luchon del «Club Alpin Français»
Soci delegat del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Per la traducció, J. S. S.

BIBLIOGRAFIA

El n.º 15 del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, corresponent a Abril-Octubre, es un veritable volum de 351 planes ben atapahides, aon l'infadigable mossèn Antoni M.º Alcover, baix el títol de *Qüestions de llengua y literatura catalana*, contesta an En Ramon Menendez Pidal, ab motiu del seu article *Cataluña bilingüe*, insertat en *El Imparcial*, de Madrid, que tanta polsaguera va aixecar, donant lloch a les rèpliques d'En Masriera, Aguiló, Massó y Torrents, Opisso, etc., etc.

L'il·lustrat autor tracta de la llengua catalana propia de Catalunya desde que va aparèixer com a poble, demostrant el dret que tenim a usar-la y l'injusticia que suposa l'imposició del castellà.

Pera demostrar l'importancia y antiguitat del català analisa ab extensió y ab profusió de datos l'origen y formació de les llengües neo-llatines, especialment de l'agrupació importantíssima de les *llengües d'Oc* (entre les quals s'hi compta la catalana), les més antigues d'entre les filles del llatí, citant a l'efecte nombrosos textos literaris y històrichs y l'influencia que aquelles varen exercir sobre les altres llengües germanes.

Després d'establir les diferencies entre'l català y provençal y d'analisar la castellanisació del català, deixa ben sentat que'l català no ha estat may compenetrat ab el castellà, ni menys hi està avuy identificat, estudiant la qüestió molt detingudament, desde'ls punts de vista fonètic, morfològich y sintàctic.

Acaba l'obra refutant les asseveracions d'En Menendez Pidal respecte a la llengua usada pels nostres reys y respecte a la musa catalana de si es filla o no de la castellana.

Felicitem coralment a mossèn Alcover per aquesta publicació, que han d'assaborir tots els que s'interessin per les lletres catalanes, sent un resum molt ben metodisat de gramàtica catalana comparada ab les demés llengües neo-llatines y un aplech interessantíssim dels primers monuments de la *llengua d'Oc* en general y de la catalana en particular.

CRONICA EXTRANGERA

NOVA SOCIETAT ALPINA. — ALPINE CLUB AMÉRICAIN. — Baix aquest títol, s'ha fundat a Filadelfia una Societat quin objecte es: «l'exploració científica, y estudi de les més altes montanyes, y de les

regions polars, àrtica y antàrtica y el desenrotllament y propagació dels *sports alpins*». Pera ser-ne membre actiu es precis justificar l'haver fet excursions per altures superiors al menys de 600 m., a la de les neus perpetues en la regió que's consideri; haver estat en exploracions polars, o ocupar-se actualment en l'estudi dels glaciers. Fins ara n'hi ha més d'una cinquantena, essent president Mr. Ch. Fay, el conegut explorador de les serres de Selkirks y montanyes rocoses del Canadà. Un dels vis-presidents es A. Heilprinn, que es un dels que comandà l'expedició polar de 1892, en busca de l'explorador Peary.

Ab aquests elements no es aventurat pronosticar an aquesta societat una vida esplendorosa y llarga, que no pot més que produir els millors resultats, en bé de la ciencia de les montanyes.

EN EL MACIÇ DE L'HIMALAYA. — Els intrèpids excursionistes Dr. W. Hunter y Mrs. Fanny Bullock, acompanyats dels guies M. Zurbriggen y G. Müller, han acabat llur primer viatge per l'Himalaya. Han explorat el gran glacier de Chogo Loonyma, en el Baltistan, una massa glaciàr de més de 55 milles quadrades. El coronel G. Aurtén havia estudiat la part inferior, fins a una altura d'uns 4,000 m.; l'expedició de W. Hunter ha arribat a acampar a prop de 5,000 m., prolongant ses excursions fins a més de 6,000 m. Quatre cims, verges encara de tota petjada humana, foren alcançats, atravesant dos collades de 5,500 m. y 6,200 m. Aquest darrer coll, ho fou després de grans treballs, obrint-se pas entre la paret de glaç, desde les sis del matí fins a la una del mig-dia; el clinòmetre marcava 45°, y en alguns llocs arribà a 60°. La baixada la feren ab grans perills, conseguint arribar a les cinch hores al lloch d'acampament. No cal fer esment de la neu que trepitjaren.

Madame Bullock ha estat la primera senyora que ha arribat a semblants altures.

EXCURSIONS A LES VALLS DEL VERDOU Y DE L'UBAYE (ALPS FRANCESOS). — Les selvatges y admirables regions de les valls del Verdou y de l'Ubaye, torrents situats en els més feréstechs paratges dels Alps Francesos, en els límits de la Provença, no havien sigut recorregudes fins ara més que per caçadors y uns pocs excursionistes. La dificultat d'arribar-hi, sense vies de comunicació, ni serveys de carruatges o cavalleries que hi fessin cap, era la causa de que, tant per part de les societats alpinistes suïces, franceses o italianes, com pels *touristes* de totes les nacions, jayés en trist abandó aquella regió, una de les més hermoses entre les que's troben en el maciç dels Alps. Desde aquesta primavera

hi haurà un servey de carruatges desde Barcelonnette, que unirà la via fèrrea ab la vall d'Allos y de l'Ubaye.

Utilisant aquest servey, podran fer-se, sense cap dificultat, excursions a la vall de Four, llachs de Longet y Allos, Mont Pélat, Pics des Trois-Evêchés, Séolane, etc. Per altra part, l'excursió de Nice a Grenoble, o viceversa, resultarà fàcil, n'obstant y atravessar-se'ls Alps. Els esmentats carruatges sortiran de Barcelonnette (Hotel du Nord y Hotel dels Alps) els dies impars, y els demés dies d'Allos, això sense perjudici de fer-ho cada jorn, segons el número de viatgers que hi hagi.

IMPRUDENCIA FATAL. — Heus-aquí un cas en que's poden veure les terribles conseqüències que pot portar el no fer cas dels consells dels montanyenchs, quan se tracta de qüestions en que hi juga paper sa experiència.

A darrers del passat Abril, quan el temps, abonançat ja, semblava que era segur, una colla de pagesos de Saint-Etienne de Tinée (Baixos Alps) féu cap a Vinadio (Vall de la Stura) pera concertar noys que devien treballar ab ells en ses cases, durant l'estiu. Entesos que estigueren ab els pares, emprengueren el retorn per la vall de Sant Bernolfo y coll de Raspailon, camí més curt entre Vinadio y Saint-Etienne. No obstant els consells de la gent de Sant Bernolfo, y malgrat l'aspecte que anava present el cel, els pagesos volgueren provar de passar el coll esmentat (2,591 m.), que, segons els digueren, restava quasi impracticable. Pel camí, la partida topà ab una terrible tempestat de neu, ab una boira que tot ho envolquellava, privant-los de veure on posaven els peus; ja eren a considerable altura, quan els noys, morts de fatiga, apenes podien donar un pas més, avançant ab gran dificultat entre la neu, que queya en grossos borrellons glaçats.

Els pagesos no volgueren tornar enrera ni interrompre son camí, esperant arribar a temps a ses llars. Mes ben prompte caigué mort l'un dels noys, en Llatzer Giordano, de tretze anys, sense poguer resistir el cansament aquell; a un altre se li gelaren els peus; als demés els fou impossible donar un sol pas més endavant. Allavors decidiren tornar a Sant Bernolfo, y, en efecte, hi arribaren; mes, com se pot suposar, no se'ls féu gaire bona rebuda: tots foren arrestats, com a responsables de lo que havia succeït an els noys. S'ha passat el tant de culpa an els tribunals, y es de creure no'n sortiran gaire bé aquella colla d'imprudents.

UN DESPRENDIMENT. — Per un verdader miracle, el 4 de Maig darrer, no fou per Isola (Alps) un dia de dol. A causa de les plu-

ges seguides y abundants que durant una setmana caigueren sobre la regió aquella, a les dugues de la tarde del dia esmentat se desprengué d'una de les montanyes veïnes una roca de molts metres cúbichs. Aquesta massa's precipità per una pendent que porta més de 600 metres de desnivell desde'l cim al poble, arrasant tot lo que a son pas s'oposava, no quedant granja ni arbre sencer en lloch del camí fet per la mole. Sort d'un bosch de castanyers, que esmortuí'l topament inevitable, fent que's detingués a pochs passos del quartel militar, y causant un no petit esglay an aquells pobres soldats, que ja's veyen a l'altre barri. Per sort no hi hagué cap desgracia personal.

L'HIVERN EN ELS ALPS. — Ha sigut de lo més rigurós y llarch que's puga imaginar. La neu cobria per complert tots els colls y les valls, no deixant rastre de camí. Hi hagué cim en que, no obstant lo poch a propòsit pera quedar-s'hi la neu, en tenia més de vuit pams. Encara no's té noticia exacta del número de víctimes ocasionades pel torb y eslligades. Algunes pertanyen als destacaments de tropes alpines y aduaners, an els que agafà una tempestat mentres estaven en busca d'uns que s'havien perdut en les estribacions de l'Argentiera (3,300 m.). La primavera fou també de lo més dolent, continuant les nevades sens interrupció de cap mena. El Maig pot condensar-se en un dia de vent, un de neu, un de sol y un de pluja, y altra volta vent y neu. La cabra alpina (*Iber alpinus*), que altres hiverns no's movia dels enasprats pichs, aquest any davallà quasi fins a les valls, de manera que se n'agafaren algunes. Com se pot comprendre, no hi ha hagut cap excursió d'hivern en aquells indrets.

OBSERVATORI DEL PIC DU MIDI (2,859 m.). — Les observacions portades a cap durant els mesos de Janer y Febrer, del corrent any, en l'observatori establert per M. E. Marchand, en el Pich del Mig-dia (Pireneu Central), donen els següents resultats:

JANER. Pressió mitja, 538^{mm.}, 6'2^{mm.} sobre la normal, oscil·lant entre 526'9 y 549'7 els dies 13 y 26 respectivament. Temperatura mitja, 7°, oscil·lant entre la mínima, 26°'8, el dia 13, y 4°'8, màxima, el dia 5. Es digne de notar aquesta diferencia de temperatura entre'l dia 5 y el 13, que, com se veu, es de 31°. En conjunt, el mes fou relativament apacible.

FEBRER. Pressió mitja, 544^{mm.}, 1'7^{mm.} sobre la normal, oscil·lant entre la mínima, 524^{mm.}, y la màxima, 553^{mm.} Temperatura mitja, 3°'6; mínima, 20°'4, el dia 3; màxima, 11°'2 el dia 19. La diferencia de temperatures, com se veu, es també considerable. La màxima 11°'2 es la més alta en Febrer, desde 1882.

Hi hagué un període excepcional, de 21 dies sense ploure, consecutius. El més aquest fou donchs també de lo més bo.

Ab aquests resultats se pot veure com se presentà l'hivern en el Pireneu Central, ja que'l Pic du Midi, per sa situació, pot considerar-se com el centre, pera 'ls efectes de les observacions.

ASCENSIÓ AL TENIBRES (3,032 m.). — Aprofitant les festes de Pasqua, un grup de socis de la secció de Provença del «Club Alpí Francès» efectuaren algunes excursions per l'alta vall de la Tinée (Alps Marítims). Entre'ls excursionistes n'hi hagué quatre que portaren a cap al Pich de Tenibres, quina respectable altura es de 3,032 metres sobre'l mar. Hi pujaren en set hores, pels llachs de Petrus y Fero, baixant en vuit pel cercle y llach de Rabuons. El pas de la carena oferí series dificultats, a causa de la neu fresca que tot ho cobria. Es la primera ascensió efectuada al Tenibres en aital època.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1903

SOCIS RESIDENTS

D. Ricart Tuyet y Bosch. — D. Claudi Robreño y Massa. — D. Alfred Albertí y Puig. — D. Roch Figueras y Sendra. — D. Manel Comella. — D. Salvador Roca y Balber. — D. Esteve Grau y Subirà. — D. Joseph Tarragó y Lostaló. — D. Marian Cataumbert. — D.ª M.^a del Carme Arrau y Torent. — D.ª Teresa Arrau y Torent. — D.ª Maria Guarro y Casas. — D.ª Aurora Massó de Casas. — D.ª Maria del Pilar Tusquets.

SOCIS DELEGATS

D. Joseph Planas y M. Joan Francàs, a la Pobra de Lillet. — Don Joseph Rovira y Cabanas, a Sant Llorenç de Morunys. — D. Joan Victory, a Mahó.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Lluís M. Vidal: Un volum de poesies, *Dolors*, traduïdes del castellà al català, pel donador.

De D. Emili Canals: Uns goigs de Sant Mateu.

De D. Joseph M.ª Oribe: Un volum de 127 pàgines: *El escudo de armas de Montevideo*.

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COL·LECCIONS

De D. Alfons Par: Una teyera procedent de Martorell.

CRONICA DEL CENTRE

SETEMBRE DE 1903

EXCURSIÓ

EXCURSIÓ AL PUIGSACALM, SERRES DE CABRERA Y FINESTRES Y SANTA PAU. — Fou empresa l'excursió desde Camprodon pels senyors Mitjans, Schilling, Victori, Torras (Cèsar) y Torras (Oscar) el dia 17 de Setembre.

Deixaren la vall del Ter, a La Girona, més avall de Sant Pau de Seguries, y remontant una estreta y emboscada vall tributaria, la d'Escamarch, pujaren a trobar la serra divisoria del Ter y del Fluvià. Seguint aquesta, creuaren el coll de Santigosa, pujaren a Puig Estela, travessaren el coll de Canes, el pla de Falgars, y el Coll de l'Avi, y passant per Collfret, els Faigs de la Bicoca, colls de Cans y de Ciuret, anaren a pernoctar a Pla Traver.

El dia 18 se'ls agregà a Pla Traver el soci delegat a Torelló Rvnd. Mossèn Vila, junt ab altre senyor de la propria població.

Feren junts l'ascensió al Puigsacalm, fruit d'un nèt y her-mós panorama del Pireneu nevât. Ascendiren també a l'estimbat Puig dels Llops, veí del Puigsacalm, y, preses notes y vistes fotogrâfiques, emprengueren la baixada dret a la Font Tornadiça. Allí's despediren de Mossèn Vila y son company, que baixaren cap a Sant Bartomeu y Vidrà, y, seguint la serra y passant pels colls de Bracons y de Joanetes, baixaren a can Güell de La Bola, d'ont emprengueren nova pujada vers a Sant Julià de Cabrera, y d'allí a l'encinglat replà, aon, dominant esplèndit punt de vista, se troba'l santuari de Cabrera. Descendiren d'aquest lloch pera fer nit a La Rotllada.

El dia 19 seguiren el camí d'Olot fins prop del Grau, y, recorrent pel fil de la serra, passaren per Coll de Pruit y Puig Afra pera anar a visitar el renomemat santuari de La Salut. D'allí baixaren a Sant Feliu de Pallarols, d'on per Fontpobre anaren a Santa Pau, y d'allí a Olot, aon donaren per terminada l'excursió.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.